

INDOCTRINATIE IN DE KLAS:
DOOR WIE EN VOOR WIE?

indoctrinatie

Theo Jansen wijst in zijn artikel op het gevaar dat tegenwoordig veel gehoorde doelstellingen als leerlingen mondig, kritisch bewust en medeverantwoordelijk maken, vertaald worden in nieuwe werkvormen met uitsluiting van maatschappelijke invalshoeken.

Vorming en onderwijs mogen niet gescheiden worden, vindt Jansen en de vormende activiteiten moeten niet beperkt blijven tot de individuele uitingen en behoeften van de leerlingen. Dat mag alleen gebeuren in samenhang met de maatschappelijke werkelijkheid waarin de leerlingen leven.

Kern van het artikel is dat bij de interactie tussen leerkracht en leerlingen ook bepaalde cultuurpatronen overgedragen worden en wel die patronen die de huidige maatschappij helpen bestendigen.

Geleidelijk aan begint een groeiend aantal mensen te beseffen dat vernieuwingen in het onderwijs verbonden kunnen en moeten worden met noodzakelijke veranderingen in de samenleving. De laatste jaren zijn onderwijsdoelstellingen waarin mondigheid, kritische bewustwording en het dragen van mede-verantwoordelijkheid benadrukt worden, gemeengoed aan het worden. Vaak speelt bij de omschrijving van zulke doelstellingen — minstens op de achtergrond — het idee dat kinderen door onderwijs dat hieraan aandacht besteedt, beter toegerust zullen worden voor de opbouw van een samenleving die rechtvaardiger en democratischer is dan de tegenwoordige. Zelfs op het hoogste overheidsniveau wordt deze verwachting soms uitgesproken, getuige de

Contouren-nota van de vorige minister van Onderwijs, waarin met nadruk gezegd wordt dat het onderwijs tot taak heeft bij te dragen aan de ontwikkeling van een samenleving met meer gelijke kansen.

Deze ontwikkeling wordt niet door iedereen met vreugde gadeslagen. Groepen die er belang bij hebben dat de bestaande ongelijke spreiding van macht, bezit en kennis gehandhaafd blijft, voelen er vanzelfsprekend weinig voor dat het onderwijs in dienst gesteld zou worden van het opheffen van ongelijkheden. Bij hun verweer worstelen ze echter met de moeilijkheid dat doelstellingen zoals boven genoemd langzamerhand door zulke brede lagen van de bevolking onderschreven worden, dat zij zich politiek en tactisch niet kunnen

veroorloven deze te verwerpen. Het is boeiend te zien naar welke andere middelen zij daarom gaan grijpen. Vanuit hun kringen wordt krachtig de mythe in stand gehouden dat onderwijs en vorming van elkaar gescheiden moeten blijven. Op school dienen kinderen nuttige kennis, inzichten en vaardigheden op te doen en hun vorming tot sociale persoonlijkheden behoort tot de verantwoordelijkheid van de ouders, waar de school zich buiten heeft te houden.

Doelstellingen als mondigheid, het dragen van mede-verantwoordelijkheid en dergelijke worden door hen daarom vertaald in louter didactische en methodische begrippen, die uitgewerkt worden in nieuwe werkvormen. Groepswerk, discussietechniek, werkstukken, thematisch onderwijs, expressie, dat zijn de invullingen waarmee — naar zij doen voorkomen — volledig recht wordt gedaan aan de moderne doelstellingen van het onderwijs, onder uitsluiting van maatschappelijke invalshoeken. Daarmee suggereren zij dat vormingsaspecten in het onderwijs geneutraliseerd worden en ontgaan van maatschappelijke voorkeuren of stellingnamen. Want onderwijs is waardevrij en objectief en hoort dat ook te blijven, zo worden zij niet moe te herhalen. Deze opstelling blijkt bijvoorbeeld uit het onlangs weer opgelaaide debat over het karakter van het openbaar onderwijs. De enige uitzondering hierop die in dit land wordt toegestaan, is het recht van confessionele groeperingen hun godsdienstige overtuigingen te laten doorklinken in het onderwijs dat kinderen uit hun midden ontvangen.

Mijn bedoeling met dit artikel is te laten zien waarom behoudende maatschappelijke groepen er alle belang bij hebben het voor te stellen alsof onderwijs en vorming gescheiden terreinen (moeten) vertegenwoordigen. Want in werkelijkheid is iedere onderwijzer en leraar tot in het diepst van zijn gedachten en gevoelens doordrongen van heersende maatschappelijke waarden en normen. Deze vormen zo'n onafscheidelijk deel van zijn persoonlijkheid dat hij ze met alles wat hij zegt en doet uitstraalt naar zijn leerlingen, meestal zonder dat hij zich ervan bewust is. Kinderen worden op school voortdurend gevormd. En de waarden en normen die zij zich daarbij eigen maken, doordringen hen met een beeld van de samenleving, waarin het bestaande als vanzelfsprekend en wenselijk wordt voorgesteld.

Door echter te ontkennen dat zo'n vorming

plaats vindt, worden leerkrachten en leerlingen ervan afgehouden het waarderende en normerende karakter van de overgedragen culturele boodschappen te gaan herkennen. Op deze manier worden zij, via een leerproces dat zij zelf niet kunnen doorzien, stevig vastgeklonken aan opvattingen en houdingen die de bestaande orde bevestigen.

Over deze verholde en sluipende aanpassingsmechanismen gaat dit artikel.

Een les vertelt meer dan een les

De meeste leraren en onderwijzers geloven dat zij het grootste deel van een schooldag bezig zijn leerlingen nuttige kennis, inzichten en vaardigheden bij te brengen. Zij beseffen slechts zelden dat zowel de inhoud van de overgedragen leerstof als de manier waarop de overdracht van kennis en dergelijke geregeld wordt, van begin tot eind onlosmakelijk is verweven met culturele waarden en normen.

Dit is niet verwonderlijk, want de inrichting van het onderwijs lijkt zo vanzelfsprekend en is iedereen zo vertrouwd, dat er geen enkele aanleiding schijnt te bestaan om die te bezien in termen van waarden of normen. Vaak brengt pas de ontmoeting met een situatie waarin het vanzelfsprekende van uitgeslepen denkbeelden en gedragingen op losse schroeven wordt gezet, de verborgen waarden en normen aan het licht. Het volgende is hiervan een voorbeeld.

Een klassikaal gebeuren dat tot de dagelijkse routine behoort, is het wapperen met de vingertjes nadat de leerkracht de klas de vraag heeft voorgelegd: 'Wie weet hoeveel 20 procent van f 600,— is?' Uit het woud van opgestoken vingers kiest de onderwijzer er één; de betreffende leerling antwoordt: 'f 200,—', waarop de leerkracht: 'Nee, fout'; alle vingers vliegen weer de lucht in, een volgend kind mag zijn geluk beproeven, geeft het juiste antwoord en de klas keert terug tot de verdere uitleg van percentages.

Iedereen vindt dit zo'n normale manier om kennis te toetsen en te controleren of een bepaalde uitleg begrepen is, dat we er zonder meer van uitgaan dat deze aanpak overal en altijd gehanteerd kan worden. Dat dachten ook blanke onderwijzers die les gingen geven in Amerikaanse reservaten voor Indiaanse kinderen. Maar tot hun ver-

bijstering stak nooit een leerling zijn vinger op bij deze manier van vragen stellen. Het aanvankelijke vermoeden dat de kinderen domweg de lessen niet begrepen, hield geen stand toen bij individuele navraag iedere leerling feilloos de juiste antwoorden gaf. De oplossing van het raadsel was gelegen in de filosofie van deze Indianen, dat het onfatsoenlijk en een teken van verwaandheid is in het openbaar te tonen meer kennis te bezitten dan anderen in de groep; het wordt als vernederend beschouwd voor de overigen. De kinderen hadden deze norm van jongsaf ingeprent gekregen en schaamden zich ervoor individueel uit te blinken voor de ogen van de klas en daardoor hun klasgenoten het gevoel te geven te kort te schieten.

Zo'n opvatting staat lijnrecht tegenover het waardenstelsel in onze maatschappij, waarin het juist wel belangrijk is zich via individuele prestaties te onderscheiden van groepsgenoten. Zelfs is het zo dat het falen van de één een steentje kan bijdragen aan het succes van de ander. In de simpele, dagelijkse terugkerende klassituatie die boven werd beschreven, blijkt die waardenoriëntatie aanwezig te zijn: het is prettig uitgekozen te worden uit de opgestoken vingers en daarmee de kans te krijgen openlijk je knapheid te tonen; die kans wordt bovendien groter naarmate meer klasgenoten in gebreke blijven. Maar pas door de confrontatie met het afwijkende waardenstelsel van Indiaanse kinderen en hun ouders, worden we ons bewust van het feit dat een ogenschijnlijk natuurlijke gang van zaken in werkelijkheid berust op heel bepaalde waarden en normen.

Wat voor deze situatie geldt, gaat ook op voor talloze andere gebeurtenissen in lessen. Steeds opnieuw blijkt dat er veel meer geleerd wordt dan wat op het rooster staat en niet zelden wordt in één handeling een veelheid aan verborgen waarden en normen overgedragen. In het kader van dit artikel moet één voorbeeld volstaan, dat ik tegenkwam in een basisschool.

In een vierde klas verdeelt de onderwijzer de kinderen in groepen die steeds van een gegeven woord een nieuw woord moeten maken. Hij leidt dit in met: 'We hebben vijf groepen en nou ga ik eens kijken welke de knapste is. Voor ieder goed antwoord krijg je een punt en het gaat er om welke groep de meeste punten heeft. Je krijgt steeds

5 seconden bedenktijd en als degene aan wie ik het vraag het niet weet, krijgt de groep geen punt.' Het 'spel' begint en de diverse groepen observeren scherp elkaars prestaties. Aarzelingen bij andere groepen worden begroet met kreten als 'de vijf seconden zijn al lang om'. Om foutieve antwoorden wordt gejuicht, terwijl 'de schuldige' zijn groepsgenoten ongelukkig aankijkt. Wanneer ieder lid van een groep zijn vraag juist heeft beantwoord, komen uit andere groepen uitroepen als 'die waren veel te gemakkelijk' en 'nou gaan wij ook alle punten halen'. De onderwijzer moedigt de leerlingen aan met: 'nu kunnen jullie vóór komen' of woorden van gelijke strekking.

Misschien leren deze kinderen ook nog wel hun woordenschat uit te breiden. Maar wat ze in deze les zéker leren is met elkaar te wedijveren; absurde externe motivaties om te leren (punten en winnen) te aanvaarden; zich het belang van 'knap zijn' (en dus de doem en verachting van 'dom zijn') eigen te maken; zich te verheugen over mislukkingen van klasgenootjes die als tegenstanders gedefinieerd worden en hen successen te misgunnen; zich te schikken in stringente eisen van tempo en tijd die het leerproces beheersen.

Zo wordt een taalles tot oefenterrein voor de inprenting van waarden en normen, die nodig zijn in een samenleving waarin concurrentie het openbare leven beheerst, het werk van de meeste mensen doorgaans niet uitnodigt tot vreugde maar verricht wordt vanwege de materiële beloning, iemands persoonlijke waarde wordt afgemeten aan zijn diploma's, het gros van de medemensen als vijandig en onbetrouwbaar wordt ervaren en tijd vertaald wordt in geld.

Iedere school bezit meerdere leerplannen: één die genoteerd staat op de roosters en de urentabellen en één die in de leermiddelen en leerkrachten ligt opgeslagen en die bestaat uit eindeloze lessen over de samenleving en haar moraal.

Wat heet indoctrinatie?

Ervan uitgaande dat in iedere leersituatie waarden en normen op kinderen worden overgedragen, is het een boeiende vraag waarom dit soms wordt opgemerkt en prompt als indoctrinatie wordt aangemerkt, terwijl veel vaker mensen niet eens beseffen dat er waarden en normen in het geding zijn.

Koenen omschrijft indoctrinatie als 'systematisch

onderricht in een leer met het doel deze leer kritiekloos te doen aanvaarden'. Op het eerste gezicht lijkt zo'n definitie een geschikt hulpmiddel om indoctrinerende waarden-overdracht te onderscheiden van niet-indoctrinerende leersituaties. Maar in de praktijk is het toch zelden of nooit het criterium of men al of niet 'kritiekloos een leer doet aanvaarden' dat bepaalt of een beschuldiging van indoctrinatie geuit wordt. Een vergelijking van de volgende twee benaderingen kan dit verduidelijken:

In het boek van Offermans en Feis 'De geschiedenis van het gewone volk van Nederland' komt o.a. het volgende citaat voor:

'De Nederlandse "ontwikkelingshulp" is een belangrijk onderdeel van de imperialistische politiek van de Nederlandse staat, met name gericht op de belangen van de grote concerns. De gevolgen daarvan voor de massa's in de derde wereld zijn: verslechtering van hun situatie, handhaving van de uitbuitingsverhoudingen en belemmering van ontwikkelingen in socialistische richting.'

Tijdens mijn observaties in basisscholen stuitte ik op de volgende uitleg van een onderwijzer:

Naar aanleiding van kinder-wereld-missiedag wordt er in een zesde klas een gesprek gevoerd over de problemen van 'arme' landen. De onderwijzer benadrukt, als één van de belangrijkste zaken in dit verband, het onderwijs en vraagt aan de klas waarom. Het kind dat vervolgens uitgekozen wordt, antwoordt: 'Als je geen onderwijs hebt gehad, kun je ook niets verdienen'. De onderwijzer bevestigt dat en zegt: 'Ja, dat moet je eigenlijk over het hele land bekijken: we komen niet vooruit met dat land, het blijft een onderontwikkeld gebied als er geen goed onderwijs is'.

Volgens de definitie van Koenen zouden beide benaderingen als indoctrinatie bestempeld kunnen worden: in het ene geval wordt geprobeerd kinderen te doen aanvaarden dat het kapitalistische systeem de oorzaak is van de ellende in de derde wereld, in het andere hen te doen geloven dat de oorzaak van de problemen in de derde wereld gelegen is in gebrek aan onderwijs. In geen van beide gevallen worden leerlingen gestimuleerd de verkregen informatie kritisch te bekijken en te onderzoeken of deze in overeenstemming zijn met de werkelijkheid.

Toch is het duidelijk dat eventuele beschuldigingen van indoctrinatie uitsluitend tegen de eerste benadering gericht zullen worden en niet tegen de tweede, ondanks het feit dat het waarheidsgehalte in het citaat van Offermans en Feis aantoonbaar veel hoger is dan in de uitspraken van de onderwijzer.

Het begrip indoctrinatie wordt bijna altijd op heel andere gronden gebruikt dan het officieel gedefinieerd wordt. De overdracht van waarden en normen wordt indoctrinatie genoemd wanneer deze een boodschap behelst die indruist tegen heersende opvattingen en daarmee impliciet tot verzet oproept tegen — en verandering van — de bestaande maatschappelijke orde en verhoudingen. Waarden en normen daarentegen die de basis van het maatschappelijke leven onaangetast laten of die bevestigen, worden niet als waarden en normen herkend. Of je ziet dat zulke waarden en normen wel worden toegestaan en verheven worden tot bijdragen aan een positieve, constructieve mentaliteitsontwikkeling. Anders gezegd, onderwijs dat gevaarlijk is voor heersende machtsgroepen laadt het odium van eenzijdig en indoctrinerend op zich, onderwijs dat de macht van heersende groepen onbesproken laat wordt objectief en waarde vrij genoemd. Vandaar dat alleen 'links' kan indoctrineren in deze maatschappij en dat 'rechts' voortdurend de kwaliteit van het onderwijs bewaakt!

Nog een ander voorbeeld kan deze stelling ondersteunen.

In een onlangs op scholen verspreide lessenserie 'Het huis waarin wij wonen' van het Wereld Natuur Fonds, in het kader van de actie Geef om de Natuur, wordt het begrip ecologische relaties o.a. uitgelegd aan de hand van de relaties in een gezin. Daarbij zijn de personen en voorwerpen die in relatie tot elkaar staan voorgedrukt, evenals de inhoud van hun onderlinge betrekkingen. Ingevuld levert dit het beeld op van een verzorgende moeder, die afwast in de keuken, een vader en een zoon die studeren en een dochter die lief is voor huisdieren.

(Zie illustratie 1.)

Zo wordt het stereotiep van het traditionele, harmonieuze gezin en de bijbehorende man—vrouw verhouding gratis tussen de regels bijgeleverd, in de zorg over de leefbaarheid van het milieu. Voor zover bekend heeft dit lessenpakket nergens ge-

leid tot verontwaardiging bij de leerkrachten die het, compleet met een mooie dia-serie, kregen toegestuurd.

Maar hoe zouden de reacties zijn als in plaats daarvan de volgende relaties als ecologisch model gepresenteerd waren:

*Vader zorgt samen met zijn vriend voor de kinderen, een inwonende vriend van moeder is lief voor de poes, moeder studeert samen met de dochter van haar vaders vriend in de studeerkamer en de zoon doet de afwas in de keuken.
(Zie illustratie 2.)*

Ook deze situatie zou uitstekend kunnen dienen om het begrip ecologische relaties te illustreren, maar dan zouden de uitgevers van de serie wel bedacht moeten zijn op aantijgingen van immoraliteit, zedenbederf en indoctrinatie. En dat enkel en alleen omdat zij in zouden gaan tegen de heersende waarden en normen van het gezin als hoeksteen van onze beschaving.

Wie indoctrineert er nu eigenlijk?

Annie Romein-Verschoor heeft ooit gezegd dat het recht van definitie door de sterkeren en machtigeren aan zich getrokken wordt, met het doel de anderen op hun plaats te houden. Dit is volledig van toepassing op manipulaties met het begrip indoctrinatie. Het is een etiket dat de dragende machten achter de schermen van de bestaande orde gebruiken als afschrikingswapen tegen de verbreiding in het onderwijs van ideeën, waarden en normen, die niet stroken met hun belangen en die in strijd zijn met de door hen aangemoedigde ideologieën. De bedoeling daarvan is letterlijk ieder op zijn plaats te houden: de één aan de macht en de ander ver(d)acht.

Tegelijkertijd wordt voor de mensen verborgen dat hun kinderen dag in dag uit worden onderworpen aan waarden en normen die hen de aangetroffen maatschappelijke verhoudingen kritiekloos doen slikken. 'Rechtse' indoctrinatie is veel doordringender en omvangrijker dan 'linkse', maar wordt zelden indoctrinatie genoemd.

Uit mijn eigen observaties in basisscholen komen de volgende voorbeelden, die wat meer zicht kunnen geven op de terloopse aard en de wijde verspreiding van 'rechtse' indoctrinatie.

Onder de tekenles in een eerste klas leent een kind wat krijtjes van een buurmeisje, dat daarover begint te kibbelen. De onderwijzeres grijpt in met de woorden: 'Van wie zijn die krijtjes? Die heeft haar mama voor haar gekocht en niet voor jou. Jij hebt je eigen krijtjes.'

Vooraf eigen bezittingen vergaren, dat is de boodschap. Logisch, in een samenleving die georganiseerd is rond het particulier bezit van de productiemiddelen en de individuele verkoop van arbeidskracht en waarvan de economie slechts in stand kan blijven zo lang iedereen ertoe gebracht wordt zoveel mogelijk privé te kopen en te consumeren.

In een derde klas worden sommen gemaakt, klassikaal. Een leerling wordt aangewezen om uit het boek op te lezen hoe hoog de inkoop prijs in een bepaalde opgave is, om vervolgens uit het verschil met de verkoopprijs de winst te moeten berekenen. De leerling leest: 'Vieftig.' Onderwijzer: 'Hoeveel? Je bent hier niet thús!' Leerling herhaalt: 'Vieftig.' Onderwijzer nog eens: 'Hoeveel?' Snapt de leerling niet waar zijn fout zit? In ieder geval houdt hij zijn mond en krijgt een ander de beurt. Deze antwoordt: 'Vijftig.' Dat blijkt juist te zijn, want de onderwijzer reageert: 'Ja, vijftig en géén vieftig.'

Handel vindt plaats vanwege de te maken winst: de (middle class) normen en taal van de school zijn verheven boven de normen en het spraakgebruik van een thuis-milieu dat niet burgerlijk-beschaafd is. Kinderen die deze lessen goed leren, verbeteren hun kansen om nuttige, aangepaste steunpilaren te worden van onze door economische en culturele 'elites' beheerste maatschappij.

De kinderen moeten gezamenlijk zinnen lezen die op het bord staan en deze vervolgens overschrijven in hun schrift. Eén jongen was echter al met opschrijven begonnen, voordat de zin klassikaal gelezen was, waarop de onderwijzeres zo reageert: 'Van Leeuwen, was jij al begonnen? Dat mag je helemaal niet, dan ben je ongehoorzaam hè. Leg je pen maar neer. Samen die zin, toe maar.' En de klas dreunt samen de zin op.

Doe vooral nooit iets zonder toestemming van de bevoegde gezagsdragers: vader, moeder, meester,

politie, baas of God. Dan ben je ervan verzekerd dat iedereen je altijd aardig vindt en dat je rustig weg kunt suffen op de plaats die anderen je aanwijzen. Ook deze les is nooit weg in een samenleving als de onze, die is opgebouwd uit hiërarchische en autoritaire gezagsverhoudingen. Zo zijn er boeken te vullen met voorbeelden van aanpassende praat in het onderwijs. Onbewust en onbedoeld brengen onderwijzers en leraren kinderen bij hoe zij zich moeten conformeren aan de eisen van het geldende waarden- en normenpatroon. En dan spreken we nog niet eens over de bewust 'rechtse' indoctrinatie in allerlei leerboeken, die door diverse analyses is aangetoond.

Vorming tegen indoctrinatie

Het wordt tijd enkele conclusies te trekken. Duidelijk is dat een veronderstelde scheiding tussen vorming en onderwijs de werkelijkheid vertekent. De overdracht van kennis, inzichten en vaardigheden is geen objectief, neutraal gebeuren; doelstellingen, inhouden en organisatievormen van het onderwijs vertegenwoordigen maatschappelijke waarden en normen, die in de persoon van de leerkracht en in de gebruikte leermiddelen op de leerlingen overgedragen worden.

Verder is het geen toeval dat juist behoudende maatschappelijke groeperingen de vormende aspecten in het onderwijs willen verzwijgen, neutraliseren of verbieden. De verbreiding van — en de gewinning aan waarden en normen die de bestaande orde bevestigen, is nu zo groot dat deze nauwelijks opgemerkt worden, zo lang de waardengebondenheid van het onderwijs niet expliciet erkend en ter discussie gesteld wordt. Sluipende indoctrinatie met heersende opvattingen wordt het best stilzwijgend verzekerd.

Leerkrachten die wel nadrukkelijk traditionele waarden en normen in hun onderwijs willen doorbreken, kunnen uit het voorgaande afleiden dat daarvoor meer nodig is dan methodische vernieuwingen en incidentele uurtjes waarin over de maatschappij of de leefwereld van de leerlingen gediscussieerd mag worden. Zeggen dat samenwerking en eigen initiatief belangrijk zijn of een uurtje praten over een maatschappelijk probleem, sorteren nauwelijks effect wanneer leerlingen het overgrote deel van een schooldag ervaren dat competitie en gezeggelijkheid beter betalen en dat aan hun eigen vragen en onzekerheden over de wereld waarin zij leven zelden serieuze aan-

dacht geschonken wordt.

Wat moet je dan? Beginnen met te erkennen dat onderwijs en de vorming tot sociale persoonlijkheid onafscheidelijk met elkaar zijn verbonden. Maar dan ben je er nog lang niet. Want zo'n erkenning kan tot heel verschillende invullingen, met heel verschillende consequenties leiden.

Zo zijn er nogal wat mensen in het onderwijs die menen dat het binnenhalen van vormende activiteiten in een school, vooral gezocht moet worden in de ontwikkeling van individuele expressieve vaardigheden bij leerlingen. In het vak Nederlands zie je bijvoorbeeld vaak dat middelen als spel, groepsdiscussie en observatie gebruikt worden om leerlingen te leren uiting te geven aan emoties of vorm te geven aan fantasieën en idealen. Op zichzelf is daar niets tegen, integendeel, de ontwikkeling van zulke vermogens valt toe te juichen. Maar versluierend wordt zo'n opvatting over vorming, wanneer de opgeroepen emoties en fantasieën worden gereduceerd tot individuele uitingen en behoeften van de leerlingen en worden behandeld alsof die niets te maken hebben met de maatschappelijke werkelijkheid waarin zij leven. Dan wordt vorming tot een nieuw instrument om de heersende maatschappelijke verhouding buiten bespreking — dus onaangetast te laten.

Een andere mogelijkheid waartoe sommige leerkrachten hun toevlucht nemen, is tegenover de indoctrinatie van 'rechts' zoveel mogelijk 'linkse' indoctrinatie te plaatsen. Tegen de stroom van waarden en normen in die de bestaande orde bevestigen, proberen zij leerlingen te vertellen dat het (kapitalistisch) karakter van deze maatschappij noodzakelijk tot misstanden leidt en fundamenteel veranderd moet worden.

Hoewel de inhoud van hun boodschappen meestal meer waarheid bevat dan de beeldvorming die in 'rechtse' indoctrinatie ligt opgesloten, is het toch twijfelachtig of dit het juiste wapen is tegen de indoctrinatie van 'rechts'. Want omdat de vorm waarin de boodschap gebracht wordt hetzelfde blijft, namelijk leerlingen ertoe brengen een bepaalde mening of zienswijze die hen wordt voorgehouden te slikken, is het de vraag of leerlingen op deze manier werkelijk leren zich kritisch op te stellen tegenover de talrijke waarden, normen en informaties waarmee zij iedere dag overspoeld worden. Waarschijnlijker is dat zij de boodschappen met 'linkse' signatuur braaf herha-

len om dezelfde reden die hen 'rechtse' opvattingen doen nazeggen: omdat een autoriteit het gezegd heeft, omdat zij bij de leerkracht in de smaak willen vallen, omdat zij een voldoende willen halen, enzovoort. Of zij vertonen een verbaasde schrikreactie die weer snel overgaat, of verzetten zich tegen zo'n frontale aantasting van het vertrouwde waarden- en normenpatroon dat hen van jongsaf is ingeprent. In al die gevallen blijven de leerlingen even vatbaar voor de 'rechtse' indoctrinatie, die nu eenmaal veel omvangrijker en indringender is en zullen zij zich weer snel laten overtuigen door de bekende boodschappen van de bestaande orde.

Wanneer je leerlingen wilt vormen tot kritisch bewuste mensen en weerbaar maken tegen de heerschappij van het heersende waarden- en normenpatroon, dan zul je de betekenis van uiteenlopende waarden en normen samen met hen ter discussie moeten stellen. Niet door hen 'rechtse' of 'linkse' kennis en opvattingen te laten reproduceren, maar door ze te leren hun eigen vraagstellingen serieus te nemen, die zelf buiten de schoolmuren bij maatschappelijke groepen en instanties te leren onderzoeken, op grond van verkregen informatie nieuwe vragen te leren formuleren en ook daarop weer antwoorden te zoeken, de opge-

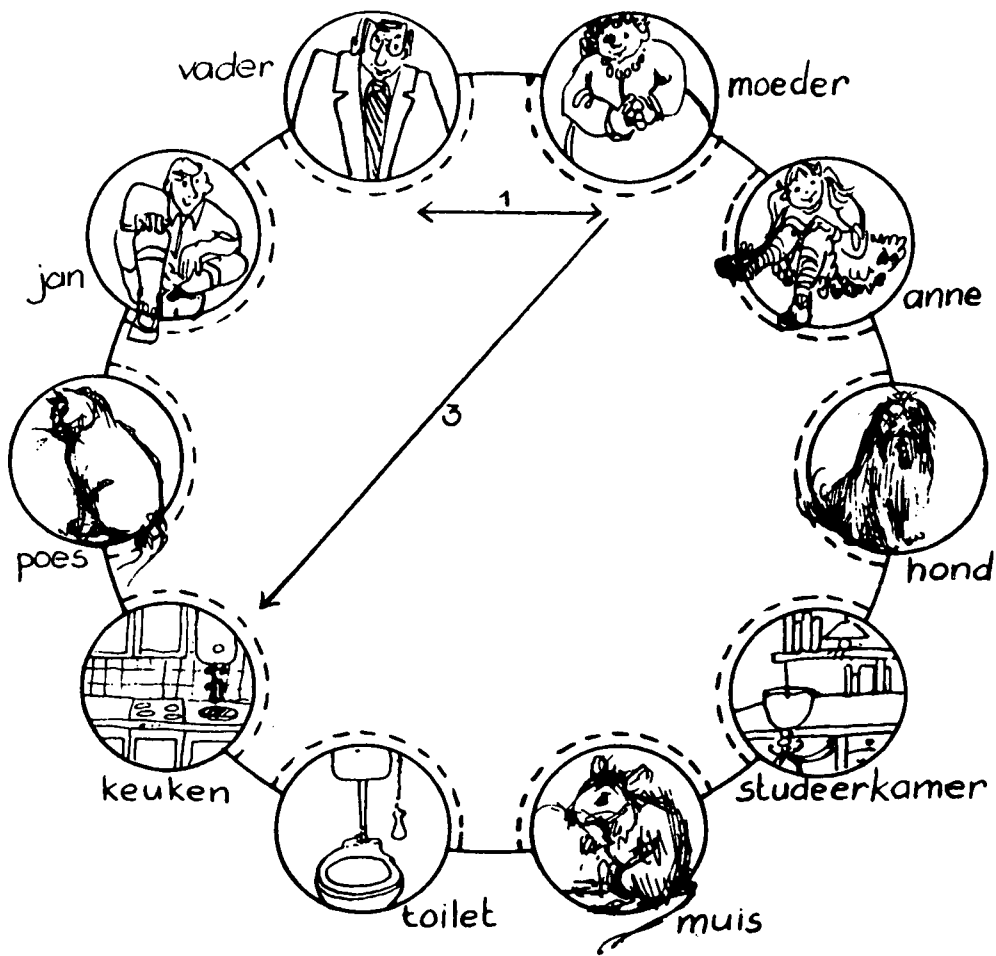
dane ervaringen te leren vertalen in beargumenteerde eigen inzichten en oordelen, enzovoort. Dit is bijvoorbeeld mogelijk in projectonderwijs, waarin zulke inzichten verbonden worden met de ontwikkeling van houdingen die hen in staat stellen veranderingen in hun eigen situatie aan te brengen.

Wat leerlingen dan gaan ontdekken is dat de samenleving is opgebouwd rond waarden, normen, belangen, (machts)verhoudingen en dat groepen mensen in verschillende situaties uiteenlopende en tegenstrijdige opvattingen en belangen hebben. Met zulke inzichten zijn zij beter gewapend tegen indoctrinerende praktijken, ook die van 'rechts' onderwijs. Want zij zullen eerder de verzwegen waarden en normen in het bestaande onderwijs onderkennen en gaan vragen naar de werkelijke betekenis van de schijn-neutraliteit en ogenschijnlijke vanzelfsprekendheid die daarin tot uiting komt. Op die manier gevormd, wordt het voor leerlingen mogelijk bewuste keuzes te gaan maken voor en tegen bepaalde waarden en normen waarmee zij geconfronteerd worden en hun eigen handelen in overeenstemming te brengen met die maatschappelijke belangen en idealen die zij als zinvol en gerechtvaardigd hebben leren kennen.

Les 1

Ook binnen een gezin en een woning bestaan veel relaties. Hieronder vind je er enige met een getal aangeduid. Plaats in onderstaand schema, pijlen met getallen die aangeven welke relatie geldt. (zie vld.)

illustratie 3
relatieschema

- 1. is getrouwd met
- 2. is broer van
- 3. wast af in de
- 4. is bezet door
- 5. studeert in de
- 6. maakt zijn huiswerk in de
- 7. jaagt op de
- 8. is lief voor
- 9. wordt verzorgd door
- 10. is moeder van

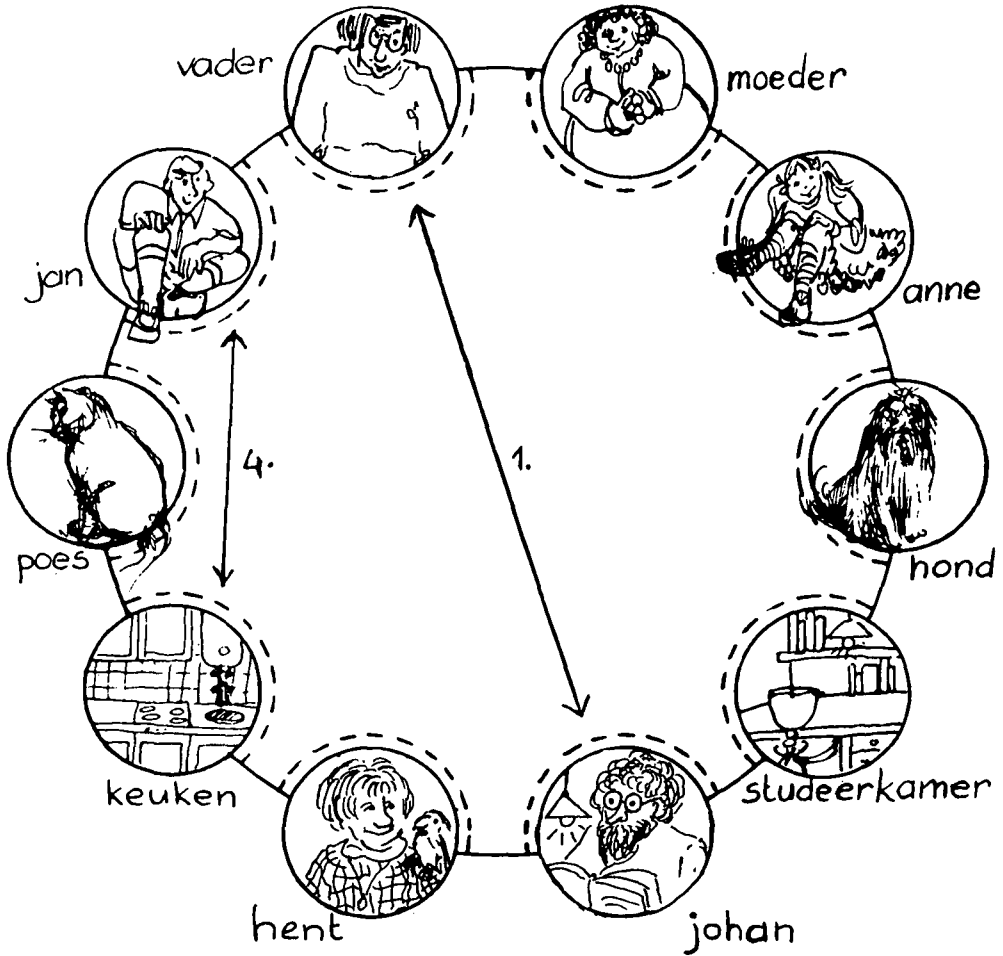
Illustratie 1

Les 1

Ook binnen een gezin en een woning bestaan veel relaties.

Hieronder vind je er enige met een getal aangeduid. Plaats in onderstaand schema, pijlen met getallen die aangeven welke relatie geldt. (zie vbl.)

illustratie 3

relatieschema

1.....zorgt samen met zijn vriend voor de kinderen.

2. Inwonende vriend van moeder, is lief voor de

3..... studeert samen met,de dochter van vaders vriend in de
.....

4. Zoon doet de afwas in de

Illustratie 2